

شرح و تفسیر موادی از قانون مجازات اسلامی

محمد علی اخوت «قاضی سابق دیوان عالی کشور و وکیل دادگستری»

قسمت سی و هشتم

مبحث پنجم:

مسئولیت آمر و مأمور در حقوق جزای بین الملل:

این نوع مسئولیت در دادگاههای بین المللی نورنبرگ، توکیو مربوط به جنگ جهانی دوم، دادگاه بین المللی یوگسلاوی سابق و دادگاه بین المللی رواندا مطرح شد. در این گونه محاکم، متهمان به جنایات جنگی و جنایت علیه بشریت، برای خلاصی خود از مجازات، به امر آمر قانونی متوسل شده، عمل خود را توجیه می کردند. در اساسنامه دادگاه بین المللی کیفری نیز به این امر اشاره شده است. برای آشنایی با مقررات مربوط به امر آمر قانونی تنها به ذکر مواد مربوط اکتفا خواهیم کرد و در خاتمه مقایسه ای با حقوق داخلی کشور ایران به عمل خواهد آمد.

۱ - دادگاه نورنبرگ: این دادگاه براساس توافق هشتم اوت ۱۹۴۵ م، بین پنج کشور متفق جنگ جهانی دوم، یعنی ایالات متحده آمریکا، حکومت موقت فرانسه، دولت پادشاهی بریتانیای کبیر، ایرلند شمالی و حکومت اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی ایجاد شده. مقررات مصوب مربوط به آن مشهور به منشور لندن است.

مواد (۷ و ۸) منشور، مربوط به مسئولیت سران کشورها و مأمورین است. به موجب ماده (۷): «موقعیت رسمی سران دولتها یا مسئولین دولتی نمی تواند موجب رهایی آنها از مجازات یا تخفیف مجازات گردد.»

بر اثر احکام این دادگاه، تعدادی از رؤسا و مأمورین رسمی کشور بازنده جنگ (آلمان هیتلری) تحت تعقیب قرار گرفته و محکوم شدند.^(۱)

به موجب ماده (۸) منشور لندن:

«این واقعیت که متهم به دستور حکومت خویش یا فرمانده مافوق مرتکب جنایت شده است موجب رهایی او از مسئولیت نمی شود. در صورتی که عدالت اقتضا کند ممکن است دادگاه برای مأمور تخفیف قایل شود.»

۲ - دادگاه بین‌المللی جنایات جنگی در یوگسلاوی سابق: این دادگاه به‌موجب قطعنامه مورخ فوریه ۱۹۹۳ م، شورای امنیت به‌خاطر جنایات جنگی و جنایت علیه بشریت در جریان جنگهای قومی و مذهبی در یوگسلاوی سابق تشکیل شد.^(۲)

بند دوم ماده (۷) اساسنامه دادگاه یوگسلاوی مقرر داشته است: «موقعیت رسمی متهم چه به‌عنوان رئیس دولت یا حکومت و چه به‌عنوان مأمور رسمی دولتی، او را از مسئولیت بری نمی‌سازد؛ و همین امر به تنهایی نمی‌تواند موجب تخفیف مجازات گردد.»

به‌موجب بند «۳» همین ماده: «این واقعیت که اعمال مندرج در مواد (۲) تا (۵)^(۳) این قانون به‌وسیله زیردستان متهم انجام شده است، فرمانده را در صورتی که می‌دانسته یا باید می‌دانسته که زیردست او در جریان انجام آن اعمال بوده یا آن اعمال را انجام داده و فرمانده از انجام اقدامات ضروری یا ایجاد محدودیت‌های مقعول برای جلوگیری از ارتکاب آن عمل یا تنبیه مأمور تحت امر سرباز زده است، از مسئولیت بری نمی‌سازد.» به‌موجب بند «۴» از ماده مرقوم: «این واقعیت که متهم به‌دستور دولت یا فرمانده خود مرتکب فعل شده است، او را از مسئولیت بری نمی‌سازد ولی در صورتی که عدالت اقتضا کند دادگاه می‌تواند در مجازات او تخفیف قایل شود.»

۳ - دادگاه بین‌المللی رواندا: این دادگاه در پی گزارش کمیسیون خبرگان در مورد نقض حقوق بشر دوستانه بین‌المللی در رواندا و به‌موجب اساسنامه تصویب شده در شورای امنیت به‌وجود آمد. عنوان اساسنامه عبارت بود از: «اساسنامه محکمه کیفری بین‌المللی برای تعقیب اشخاصی که مقصر به ارتکاب نسل‌کشی و سایر موارد نقض جدی حقوق بشر دوستانه بین‌المللی در سرزمین رواندا بوده‌اند و نیز تعقیب اتباع رواندایی که مقصر به ارتکاب نسل‌کشی یا تخلفات دیگری از این دست در کشورهای همسایه بین اول ژانویه ۱۹۹۴ م، و ۳۱ دسامبر ۱۹۹۴ م، بوده‌اند،^(۴) تصویب شده است.»

در ارتباط با مسئولیت آمر و مأمور به‌موجب بند «۲» ماده (۶) اساسنامه: «موقعیت رسمی متهم چه به‌عنوان رئیس دولت یا حکومت و چه به‌عنوان مأمور رسمی دولتی او را از مسئولیت مبرا نساخته و نمی‌تواند موجب تخفیف مجازات باشد.»

بند “۳” ماده مرقوم مقرر داشته:

«این حقیقت که اعمال مندرج در مواد (۲) تا (۴) این قانون را مأمور زیردست انجام داده، مسئولیت جزایی بین‌المللی فرمانده را زایل نمی‌سازد؛ به شرط اینکه او می‌دانسته یا دلایلی وجود داشته که می‌دانسته مأمور تحت امر در جریان انجام چنان اعمالی بوده یا آن اعمال را انجام داده است و از اقدامات لازم و یا تمهید محدودیت‌هایی برای جلوگیری از جرم سرباز زده یا اقدامی برای تنبیه مأمور خاطی به عمل نیاورده است.»

به موجب بند “۴” از همان ماده:

«این حقیقت که متهم عمل را به دستور حکومت یا فرمانده انجام داده است موجب معافیت او از مسئولیت نیست؛ اما اگر دادگاه مقتضی عدالت تشخیص دهد، می‌تواند در مجازات تخفیف قایل شود.»^(۵)

۴ - اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی: این اساسنامه از نشست نمایندگان تام‌الاختیار ملل متحد که از تاریخ پانزدهم ژوئن ۱۹۹۸ م، (پانزدهم خرداد ۱۳۷۷) آغاز شده، در ۷۷/۴/۲۶ مطابق با هفتم ژوئیه ۱۹۹۸ م، در شهر رم به تأیید نمایندگان یک‌صد و شصت کشور شرکت‌کننده رسید که نهایتاً با تصویب شصت کشور عضو، لازم‌الاجرا خواهد بود.^(۶)

ماده (۱) اساسنامه مقرر می‌دارد: «بدین وسیله دیوان کیفری بین‌المللی تأسیس می‌شود. این دیوان نهادی دایمی خواهد بود و قدرت اعمال صلاحیت نسبت به اشخاص مرتکب مهم‌ترین جرایمی که مایه نگرانی بین‌المللی است به شرح مذکور در آن را خواهد داشت.»^(۷)

در ارتباط با مسئولیت آمر و مأمور:

اول: به موجب ماده (۲۷): «سمت رسمی رئیس دولت، یک عضو دولت یا مجلس، نماینده انتخابی یا نماینده یک دولت به هیچ‌وجه یک شخص را از مسئولیت کیفری که به موجب این اساسنامه به‌عهده دارد، معاف نخواهد کرد. وجود سمت‌های مذکور به تنهایی علتی برای تخفیف مجازات نخواهد بود.»

دوم: مصونیت‌ها یا قواعد شکلی ویژه‌ای که به موجب حقوق داخلی یا حقوق بین‌الملل در مورد مقامات رسمی اجرا می‌شوند، موجب نمی‌گردند که دیوان نتواند صلاحیتش را نسبت به آن اشخاص اعمال نماید.

سوم: به موجب ماده (۲۸):

الف - یک فرمانده نظامی یا شخصی که عملاً وظیفه فرمانده نظامی را انجام می‌دهد نسبت به جرایمی که در صلاحیت دیوان است و حسب مورد توسط نیروهائی که تحت فرماندهی و کنترل واقعی او یا تحت اقتدار و کنترل واقعی او هستند انجام گرفته، مسئول است؛ در صورتی که او کنترلی را که می‌بایست در مورد نیروهای تحت امر خود اعمال نماید، اعمال نکرده باشد و این در مواردی است که: الف - ۱) فرمانده نظامی یا شخص مذکور باتوجه به اوضاع واحوال قضیه می‌دانسته یا باید می‌دانسته است که نیروهای تحت امر او جرم مذکور را مرتکب شده یا قریباً مرتکب خواهند شد.

الف - ۲) فرمانده نظامی یا شخص مذکور همه اقدامات لازم و معقولی را که در توانش بوده برای جلوگیری از جرم یا منع از انجام آن یا برای طرح مسئله نزد مقامات صلاحیتدار به منظور انجام تحقیق و تعقیب انجام نداده است.

چهارم: در مورد رؤسای غیرنظامی، بند دوم ماده (۲۸) آنها را مسئول ساخته است، به شرطی که مقام مافوق می‌دانسته افراد تحت امر او مرتکب جرم خواهند شد و یا آگاهانه از اطلاعاتی که به وضوح نشان می‌داده که افراد تحت امر او مرتکب جرم می‌شوند و یا قریباً مرتکب خواهند شد، غمض عین کرده است، و اقدامات لازم را که در توان داشته برای جلوگیری یا منع از ارتکاب جرم یا برای طرح نزد مقام صلاحیتدار به منظور تحقیق و تعقیب به عمل نیاورده است و همچنین جرایم ارتكابی مربوط به فعالیت‌هایی بوده که در حوزه مسئولیت و کنترل واقعی مقام مافوق قرار داشته است.

پنجم: در مورد مسئولیت مأمور، ماده (۳۳) اساسنامه چنین مقرر داشته است:

۱ - این مسئله که ارتکاب یکی از جرایم مذکور در صلاحیت دیوان در اجرای دستور یک دولت یا یک مقام مافوق نظامی یا غیرنظامی انجام گرفته، شخص را با سه شرط از مسئولیت معاف نمی‌سازد:

۱ - شخص الزام قانونی به اطاعت از دستورات دولت یا مقام مافوق داشته است.

۲ - شخص نمی‌دانسته دستور غیرقانونی نبوده است.

۳ - دستور صادرشده آشکارا غیرقانونی نبوده است.

اساسنامه به‌موجب بند “۲” همین ماده، در تفسیر و تبیین غیرقانونی بودن آشکار دستور، ارتکاب نسل‌کشی یا دستور آشکار ارتکاب جرایم علیه بشریت را آشکارا غیرقانونی اعلام کرده است.

باتوجه به مقررات منشور لندن و اساسنامه‌های دادگاه‌های بین‌المللی یوگسلاوی سابق و رواندا و اساسنامه دادگاه بین‌المللی کیفری، در مقایسه با علل موجهه جرم در حقوق داخلی ایران، نتایج زیر به‌دست می‌آید:

اول: اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی نسبت به مقررات ماقبل، راه تکامل را پیموده و مقررات آن بر اثر استفاده از تجربیات حاصل‌شده از دادگاه‌های بین‌المللی، کاملتر و شفاف‌تر شده است. دوم: چه در حقوق داخلی ایران و چه در مقررات بین‌المللی مذکور، با توجه به قانون مجازات اسلامی، به مسئولیت آمر و مأمور هر دو توجه شده است.

سوم: در حقوق ایران، اشتباه قابل قبول مأمور، موجب استفاده از علت توجیه‌کننده جرم می‌باشد که در اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی مصداق‌های اشتباه به‌صورت جهل مرتکب به غیرقانونی بودن عمل و غیرقانونی نبودن آشکار دستور آمده است. در حقوق ایران از “اشتباه قابل قبول” در ماده (۵۷) سخن رفته است که مفهوم وسیع‌تری از عبارات اساسنامه را نشان می‌دهد.

سوم: عدم اقدام رؤسا در کنترل مأمورین تحت امر برای جلوگیری از وقوع جرم و تنبیه اداری یا انتظامی مرتکب، شرط تعقیب مقام مافوق در مقررات بین‌المللی شناخته شده و درواقع، اقدام آنها نوعی علت موجهه برای عدم تعقیب ایشان است. در حقوق داخلی ایران چنین مقرره‌ای دیده نمی‌شود و تنها در مواردی رؤسا مکلف به اطلاع‌رسانی از وقوع جرم هستند و عدم اقدام

آنان جرم‌انگاری شده است. برای مثال: به موجب ماده (۶۰۶) قانون مجازات اسلامی، عدم اطلاع جرایم ارتشا، اختلاس، تصرف غیرقانونی، کلاهبرداری، تدلیس در معامله، اخذ کمیسیون و حق‌الزحمه در معاملات دولتی، به‌وسیله رؤسا یا مدیران یا مسئولین سازمان‌های دولتی، به مراجع صالح قضایی یا اداری، جرم‌انگاری شده و مجازات شش‌ماه تا دو سال حبس و انفصال موقت از شش‌ماه تا دو سال را در پی‌دارد.

چهارم: در مقررات مربوط به اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی و اساسنامه رواندا و یوگسلاوی و منشور لندن، مجازات عمومی از مأموری که آگاهانه مبادرت به ارتکاب فعل مجرمانه کرده است، به‌طور کلی تحت عنوان علت موجهه برداشته نشده و تنها اجازه تخفیف مجازات مأمور داده شده است. راهکاری که در ماده (۴۱) قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۵۲ پذیرفته شده بود؛ و حال آنکه به‌موجب ماده (۵۷) قانون مجازات اسلامی، مأمور فقط به پرداخت دیه یا ضمان مالی در صورت ورود خسارت محکوم می‌شود.

پنجم: علت موجهه مندرج در مقررات دادگاه‌های بین‌المللی، مربوط به ارتکاب جرایم خاصی است. در حالی که در حقوق داخلی این علت مربوط به کلیه جرایم است.

(ادامه دارد)

پی‌نوشت‌ها:

۱ - برای اطلاع بیشتر، ر.ک: دکتر حسین میرمحمدصادقی، جزای بین‌الملل، نشر میزان، تهران، ۱۳۷۷، ص ۳۸ و بعد.

۲ - مرجع پیشین، ص ۸۱ و بعد.

۳ - این جرایم عبارتند از جرایم مندرج در کنوانسیون ژنو مصوب ۱۲ اوت ۱۹۴۹ م، جرایم مربوط به نقض قوانین یا عرفهای مربوط به جنگ، نسل‌کشی و جرایم علیه بشریت.

۴ - حقوق جزای بین‌الملل، دکتر میرمحمدصادقی، ص ۱۷۳.

۵ - متن قوانین مربوط به اساسنامه‌ها و منشور لندن از سایتهای اینترنتی زیر استخراج و از زبان انگلیسی ترجمه شده‌اند:

WWW.yale.edu/Lawweb/avalon/imt/proc/imtconst.htm

٦ _ WWW. Un. Org. ictr / english / Resolutions / ٩٥٥e. htm.

اساسنامه ديوان كيفرى بين الملى - انتشارات دفتر امور بين الملل قوه قضائيه ١٣٧٨، چاپخانه

روزنامه رسمى، ص ٣.

٧ - مرجع پيشين، ص ٦.